

Ako je Jovanović Radiću mnoge stvari progledao kroz prste, Pribičeviću nije oprostio što je 1927. bio politički toliko kratkovidan da je gurao Radića u »prečanski front« protiv Srbije kao cjeline, umjesto da se pridruži srbijanskim demokratima i zemljoradnicima, pa da zajedno prave sporazum s Hrvatima. On je, kaže, Aleksandru samo olakšao »ujediniteljsku« misiju. Pribičevićeva je tragedija, misli Jovanović, u tome što »nije poznavao psihologiju ni hrvatskog naroda ni naroda u Srbiji«.

Jovanovićevi »medaljoni« toliko su sadržajno zbijeni da ih je na ograničenom prostoru nemoguće prikazati. Uostalom, nije nam ni bio cilj da donosimo iscrpan sadržaj, još manje da ih u cjelini ocjenjujemo. Pred očima nam je samo jedna građanska stranka iz koje je mobiliziran veliki broj boraca NOV-e i u okviru koje su i komunisti djelovali do aprilskog sloma stare Jugoslavije. Za navrijednost ove knjige nije, razumije se, u ocjenama autora već u tome što ona otkriva tragove i provocira na istraživanje. Nitko nije ni očekivao od jednog bivšeg građanskog političara, koji je i za stare i za nove Jugoslavije više robijao nego politički djelovao, da u svom autobiografskom djelu neće biti subjektivan i da bar na papiru, kad mu se, eto, već pružila prilika, neće pokušati vratiti »stare dugove« pogotovo onima koji su kao i on odavno sišli s političke pozornice. (Kad, na primjer, govori o Dobrosavu Jevđeviću, tom Dražinom »hromom generalu«, ne bira izraze, jer mu ne može zaboraviti što je »divne srpske seljake« privodio JNS. Milovanu Đilasu nije oprostio što ga je 1947. iz poslaničke klupe poslao na devet godina robije i optužuje ga kao glavnog krivca što Izidora Sekulić nije objavila svoju drugu knjigu o Njegošu. On je za Jovanovića i danas jedan od »tri ovna« koji je u historiju srpske književnosti ušao kao Herostat itd.). Sve je to razumljivo i zbog toga što takve pikanterije koje se tiho provlače kroz sve »medaljone« zaista mogu zanimati »stare« koji su poznavali Jovanovićeve suvremenike, ali ne i »mlade« — kako autor vjeruje u predgovoru. Bez dubljeg poznavanja naše novije političke historije, bez dovoljnog predznanja da mu kritički pristupe, mladi mogu nad ovim majstorski komponiranim djelom vrsnog stiliste ostati samo zbunjeni. No, za historičare međuratnog razdoblja koji se bave historijom građanskih političkih stranaka, pa i dvorske kamarile — dok i posljednja iole značajnija građanska stranka (pogotovo Zemljoradnička, pa i HSS) ne dobije svoju monografiju — i ovo djelo i kompletne Jovanovićeve Političke uspomene ostaju nezaobilazan izvor.

Vojo Rajčević

**IZDANJA CENTRA ZA HISTORIJSKO ISTRAŽIVANJE
U ROVINJU, 1970—1973.**

Centro di ricerche storiche — Centar za historijsko istraživanje — Središće za zgodovinska raziskovanja, pripada organizacijskom krugu hrvatske historiografije, no ima niz zasebnih obilježja. Njegov je osnivač Unione degli italiani dell'Istria e di Fiume — Talijanska unija za Istru i Rijeku, a osnovan je god. 1969. Naziv Unije nalazi se i u službenom nazivu Centra, kao prva polovica naslova. Zanimljiva je i, u nas, ako se ne varam, jedinstvena pojava da se

osniva posebna organizacija za povijest jedne nacionalne manjine, odnosno narodnosti. Između ostalog — to je i posljedica nepostojanja jedinstvene organizacije i nepovoljne kadrovske strukture na području povijesti u zapadnoj Hrvatskoj.¹

Zbog takve situacije, razumljivo je da je osnovna društvena organizacija Talijana u Hrvatskoj (i Sloveniji) organizirala zasebni rad na povijesti toga dijela talijanskog naroda. No, budući da je ta povijest sastavni dio povijesti Hrvatske, bilo bi, načelno govoreći, poželjnije da postoji zajednička organizacija za povijest zapadne Hrvatske (Istra, Kvarnerski otoci, Rijeka, Hrvatsko primorje i Gorski kotar), uključujući, dakako, i povijest Talijana u Hrvatskoj. Međutim, polazeći od stvarnog stanja treba konstatirati da Centar postoji i radi i da hrvatska (i slovenska) historiografija treba da o njemu vode računa. Centar je, naime, razvio izdavačku djelatnost koja je po opsegu, rekao bih, fenomen u jugoslavenskoj historiografiji (s njom se može usporediti, koliko znam, samo istodobna izdavačka djelatnost Historijskog arhiva u Karlovcu). Od 1970. do 1973. (točnije, do prvih mjeseci 1974) Centar je objavio 13 svezaka svojih publikacija, s ukupno 3511 stranica, a tome treba dodati i ukupno 744 ilustracije (fotografije, faksimili, crteži i dr.; ima ih uz gotovo svaki tekst). Zanimljiva je struktura publikacija: *dva* zbornika (Atti i Quaderni) i dvije serije (Monografie i Documenti), k tome i pojedini separati iz spomenutih zbornika tiskani kao knjige. Pregled sadržaja tih publikacija koji slijedi — naglašavam da je ograničen isključivo na osnovne informacije (ovaj osvrt treba shvatiti samo kao prvu informaciju za čitatelje ČSP i, možda, informativni uvod u čiji potanji, kritički osvrt) — sastavljen je slijedom publikacija, ali i vremensko-tematskim slijedom.

Zbornik Atti izašao je do sada (lipanj 1974) u 3 sveska (I, 1970; II, 1971; III, 1972), kao i zbornik Quaderni (I, 1971; II, 1972; III, 1973), u seriji Monografie izašle su također 3 knjige (1971, 1972, 1973), u seriji Documenti dvije (1972, 1973), a po jedan separat iz Atti i iz Quaderni tiskan je kao knjiga (1971).

1. Atti donose pretežno prinose za stariju povijest, no uključujući i drugu polovicu XIX st. Preteže građa (rubrike: Saggi, Documenti — ta je osnovna, Voci del passato, Folclore). Za Atti Unija ima suizdavača (Università popolare di Trieste), a i štampaju se u Trstu.

Znatna je pažnja posvećena Vodnjanskom statutu iz god. 1492. (objavljivanju i priložima): G. Radossi, Introduzione allo Statuto di Dignano, I, 19—47; Statuto di Dignano, isto, 49—154, J. Jelinčić, Aggiunte e modifiche allo Statuto di Dignano, II, 5—100. Na isti je način objavljen i rovinjski katastik (A. Paule-

¹ O tome, i drugome, bilo je više puta govora u *Dometima*. Spominjem samo anketu »Poslijeratna hrvatska historiografija o Istri, Rijeci, Hrvatskom primorju i Kvarnerskim otocima«, 1969, br. 7 (P. Strčić, 6—16, M. Gross, 16—18); 10 (M. Bertoša, 70—74); 11 (I. Karaman, 6—8, R. F. Barbalčić, 8—9, D. Klen, 10—11, O. Mandić, 11—13, T. Blažeković, 13—14); 12 (D. Šepić, 78—80, D. Milović, 80—82, A. Šonje, 882—86, B. Milanović, 86—87, B. Fučić, M. Despot, 88); 1970, br. 1—2 (V. Ekl, 96—98, M. Bjačić, 98—99). No dodajem i novije kritičke opaske P. Strčića (razgovor *Dometi* — P. Strčić, Tito i naši krajevi. Boravak na Krku i borba za Istru, 1973, br. 5—6, 38, 43; P. Strčić, Neki problemi u proučavanju novije povijesti Istre, *Dometi*, 1973, br. 9—10, 1—5; isti, NOR Istre u jugoslavenskoj povijesnoj literaturi, isto, 110—117, referat, bez bilježaka; isti, Povijesna literatura o Istri u narodnooslobodilačkoj borbi, ČSP, 1973, br. 3, 161—173, proširena verzija, s bilješkama).

tich, Libro catastico di Rovigno del 1637, II, 101–168). U tom je sklopu i oveća studija, s priložima građi, M. Bertoše (Valle d'Istria durante la dominazione veneziana con speciale riguardo alla struttura economica ed etnica del Castello e del suo territorio, III, 57–207).

U Atti se preštampano znamenito djelo Petra Stankovića (Pietro Stancovich, Biografia degli uomini distinti dell'Istria, Tomo primo, Trieste 1828, Atti, I i II, Tomo secondo, Trieste 1829, Atti, III), a prvi je tom objavljen i kao knjiga, u obliku zajedničkog separata iz Atti I i II. D. Cernecca objavio je uvodnu studiju »Pietro Stancovich«, I, 161–175.² Nekako u tom sklopu treba spomenuti i genealoško-biografski prinos građi o porečkoj obitelji Albertini (G. Radossi, Gli Albertini di Parenzo, III, 209–248). Jedan je prilog u vezi sa slavnim violinistom Tartiniem (I. Moncalvo, Verbale della consegna del monumento di Tartini al Municipio di Pirano, II, 169–177).

Isti je autor, vjerojato (i. m.), priredio »Una lettera di Niccolo Tommaseo«, I, 155–159 (iz rovinjskog lista *Il maestro del Popolo*, 17. V 1874). G. Radossi je prikazao »La concordia. Almanacco istriano per l'anno 1884«, II, 179–190 (Anno II, Capodistria 1883). G. Cervani je objavio »Undici lettere del conservatore imperiale Pietro Candller alla municipalità di Rovigno (1868–1869)«, III, 35–54 (11 pisama kulturnopovijesnog sadržaja).

Treba upozoriti na jednu temu talijanske povijesti koja je zanimljiva i s gledišta povijesti jugoslavenskih naroda (A. Agnelli, Mazzini e le giovani nazioni. Nel centenario della morte di Giuseppe Mazzini, III, 7–34).

2. Quaderni su publikacija za povijest radničkog i narodnooslobodilačkog pokreta. Imaju rubrike Ricerche e documenti, Memorie e testimonianze, Recensione e cronache (Recensioni), Notiziario, što im daje izgled časopisa. Prva rubrika donosi pretežno građu s uvodima ili radove s priloženom građom, tako da i u Quaderni preteže objavljivanje građe.

G. Scotti i L. Giuricin objavili su poveći rad »La Republica di Albona e il movimento dell'occupazione delle fabbriche in Italia«, I, 19–179.³ Separat toga rada objavljen je kao knjiga (188 stranica). Za radnički pokret u Istri tih – prvih poratnih – godina zanimljiv je i prilog G. Scottia »Gennaio 1920: Lo sciopero di Pola e la »Battaglia di Dignano«, I, 191–225. Osobito je zanimljiva skupina tekstova »Il Partito Comunista di Fiume, Sezione dell'Internazionale comunista (1921–1924)«, I, 225–278, koja pobliže predočuje jedan do sada premalo poznati fenomen riječke poratne povijesti.⁴ L. Giuricin donosi kraći Prefazione, 227–228, G. Arrigoni zanimljiva sjećanja, Breve cronistoria del movimento rivoluzionario di Fiume del 1918 al 1940, 229–242, koja su objavljena i na hrvatskom,⁵ a L. Giuricin najvažniji prilog, Documenti sul PC

² Usp. D. Cernecca, Petar Stanković, *Jadranski zbornik*, IV, 1959–1960, Rijeka 1961, 5–50.

³ Usp. skraćenu verziju na hrvatskom jeziku: Pokret zauzimanja tvornica u Italiji i »Labinska republika«, Labinska republika 1921. godine. Zbornik radova, Rijeka 1972, 249–277. Sastavni je dio talijanske verzije i tekst »Giovanni Pippan« koji je na hrvatskom jeziku posebno objavljen (nav. zbornik, 279–285).

⁴ U osvrtnu »Prilozi suvremenoj povijesti u novijim lokalnim i regionalnim zbornicima u Hrvatskoj«, ČSP, 1972, br. 3, zabilježio sam o tome kratke informacije (147, bilj. 13).

⁵ G. Arrigoni, Moja sjećanja na djelatnost radničkog pokreta u Rijeci, Zbornik, I, Radnički pokret Hrvatskog primorja, Gorskog kotara i Istre 1919–1941, Rijeka 1970, 45–54.

di Fiume, 243—278 (uvod i 18 dokumenata, 1921—1925, među njima, npr., Statuto del Partito Comunista di Fiume, 255—264). I ovdje je priložen zanimljiv fotografski materijal. Biografski prinosi imaju znatan udio — D. Dernecca, Giuseppina Martinuzzi: Educatrice, rivoluzionaria, poetessa, I, 181—190;⁶ L. Giuricin, Biografie di cinque eroi, II, 333—382 (Pino Budicin, Augusto Ferri, Aldo Negri, Vincenzo Gigante-Ugo, Vladimir Švalba-Vid, sa sjećanjima i fotografijama); L. Giuricin — A. Giuricin, Aldo Rismondo fondatore dell'Unione degli Italiani, III, 305—331 (sa sjećanjima, dokumentima i fotografijama); G. Scotti, Giovanni Duiz-John, III, 333—340, (riječki antifašist); R. Giacuzzo—P. Sema, Lorenzo Vidali e la lotta della classe operaia a Pirano, III, 341—355; G. Scotti, Matteo Bernobich, eroe di Parenzo, III, 357—367.

Za razdoblje između dva rata treba zabilježiti još rad M. Kacin-Wohinz, »Appunti sul movimento antifascista sloveno della Venezia Giulia«, kojemu je priložena zbirka dokumenata (II, 383—410 i 411—447). Dio dokumenata je na slovenskom i hrvatskom jeziku. To su jedini tekstovi na tim jezicima u izdanjima Centra! Drugi se prilozi iz rubrike »Ricerche e documenti«, koje još treba zabilježiti, odnose na doba drugoga svjetskog rata: A. Pauletich, La guerra dei volantini 1941—1945 — Appelli del Movimento popolare di liberazione agli Italiani della Venezia Giulia, II, 7—37 i 39—223 (građa je svrstana prema prostornom rasporedu: Istra, Rijeka—Opatija—Cres—Lošinj, Trst—Kopar, Pula—Vodnjan, Rovinj—Bale—Poreč—Vrsar, Dalmacija; k tome i skupina nje-mačkih i fašističkih letaka); G. Scotti, Il PCC a Fiume sulle radici del PCI. Dal primo attivo politico alla prima Compagnia partigiana (settembre 1941 — settembre 1942), III, 225—269 (tekst počinje citiranjem jednog dokumenta iz Arhiva IHRPH). Povijesno su zanimljivi i dokumenti o Talijanskoj uniji za ratno i prvo poratno doba: G. Radossi, L'uniome degli Italiani dell'Istria e di Fiume — documenti: luglio 1944 — I maggio 1945, II, 225—332; isti, Documenti dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume — maggio 1945 — gennaio 1947, III, 9—221 (oba dijela sadrže uvode, dokumente, sadržaje lista *Il nostro giornale* i bibliografije). Dva se priloga odnose i na druge prostore — jedan govori o prekomorskim brigadama i borcima, a drugi o talijanskim partizanima u Makedoniji: G. Scotti, Combattenti d'oltremare (Contributo per una storia degli Italiani della Venezia Giulia nella LPL), II, 449—488; isti, Garibaldini in Macedonia, III, 273—304.

Quaderni objavljaju sjećanja Tommasa Quarantota, »Memorie politiche di un comunista rovignese« (La nascita del PCI a Rovigno, I, 281—297; Cenni storici sul movimento operaio socialista a Rovigno (1898—1929), II, 491—515 (tekst zapravo ide do god. 1919); Memorie politiche (III), III, 397—418 (niz odjeljaka, s posebnim naslovima, u vremenskom rasponu od 1920. do 1936).⁷ Autori su drugih sjećanja: G. Privileggio, La lotta dei giovani comunisti a Rovigno tra le due guerre, I, 299—311; isti, Memorie dell'antifascismo e della resistenza agosto 1943 — maggio 1945, III, 371—395; G. Rakić, Alcuni ricordi

⁶ U historiografskom pregledu »Radnički pokret u Hrvatskoj od početka do god. 1914. u našoj povijesnoj književnosti«, Drugi dio, ČSP, 1973, br. 2, zabilježio sam važniju literaturu o G. Martinuzzi (118, bilj. 232; o njenim izabranim spisima v. Prvi dio, 115—116). Najnoviji prilog: M. Kopitar-Cetina, Dva jubileja Giuseppine Martinuzzi, *Domesti*, 1974, br. 1—2, 112—116 (1844. rođena, 1873. je postala učiteljicom).

⁷ Usp.: T. Quarantoto, Moja sjećanja, Zbornik, I, n. dj., 555—559.

della lotta antifascista a Pola nelle file del Partito Comunista Italiano, I, 313—316; C. Radin, Prime vittime del fascismo in Istria, II, 517—534 (riječ je o Luigiu Scalieru; G. Radossi je priredio dokumente o »slučaju Scalier«, 523—534); isti, La famiglia Millin di Fasana, II, 535—540; Albina e Antonio Susnich, La prima donna coi capelli corti, III, 419—421; G. Rebez, Votazioni quasi segrete nell'officina meccanica, III, 422—425; P. Bortolot, Fiamme e pugnali contro di noi, III, 424—425 (ta su tri teksta razgovori, a odnose se na Rijeku između dva rata).

Dva članka o određenim događajima u Istri god. 1921. objavljena su kao »cronache«: L. Giuricin, L' assassinio di Francesco Papo (Buie, 30 marzo 1921), I, 319—325; D. Scher, La rivolta di Maresego, I, 326—327.

Treba upozoriti na recenzije. Ima ih 10, autori su A. Pauletich (dvije), G. Scotti (pet), G. Radossi, M. Pacor, V. Melik (po jedna), a obuhvaćaju ponajviše novije publikacije i radove povijesnih pisaca riječko-istarskog kruga na hrvatskom jeziku (Jadranski zbornik VII, V. Antić, M. Cetina, E. Radetić, Zbornik I, zbornik »Dogodilo se 1941«, T. Crnobori, M. Bertoša), jedno slovensko djelo (M. Kacin-Wohinz) i jedno izdanje građe u Italiji. Prvih osam recenzija sadrže kritičke i diskusione motive, rekao bih da bi neki od njih mogli potaći nastavak diskusije.

Rubrika »Notiziario« u svim svescima (I, 347—349; II, 567—574; III, 443—454) predstavlja kroniku Centra te pruža, zajedno s predgovorima i nekim drugim priložima (A. Borme, Presentazione del Centro di ricerche storiche, Atti, I, 5—9; G. Cervani, Presentazione del primo volume degli »Atti«, isto, 11—18; Estratto dallo Statuto del Centro di ricerche storiche, isto, 253—281; A. Borme, Presentazione del primo volume dei Quaderni, Quaderni, I, 7—15), obilje informacija o Centru.⁸

3. Serija Monografie sadrži tri sveska (I, II i III). Prvi svezak — Arialdo Demartini, Mancano all'appello, 100 stranica — sadrži memoarski tekst o bataljonu »Pino Budicin« i nekoliko priloga (bilješka redakcije, bilješka o autoru, predgovor Erosa Sequia, biografske bilješke o borcima bataljona i ilustracije). Drugi svezak — Riccardo Giacuzzo e Giacomo Scotti, Quelli della montagna (Storia del Battaglione Triestino d'Assalto), 195 stranica — sadrži, kako kazuje unutarnji podnaslov, »Ricordi di un comandante partigiano: dall' 8 settembre 1943 al 15 aprile 1944 sul Carso, nella Valle del Vipacco e sulla Bainsizza«. Uz osnovni tekst nalazimo i tu više priloga: bilješku redakcije, bilješku o autorima, predgovor G. Scottia, »Perche questo libro«, a on je priredio i dodatak, s nekoliko odjeljaka o pojedinim pitanjima — dopunski podaci i građa; zatim indeks imena, bibliografiju, koju je također priredio G. Scotti,⁹ te zbirku fotografija i faksimila. Treći svezak — Andrea Benussi, La mia vita per un'idea — memorie raccolte da Alessandro Damiani, 130 stranica (unutarnji podnaslov: memorie in tono minore) — također je memoarsko djelo. Autor je rođen 1894. pa mu sjećanja sežu od godina uoči prvoga svjetskog rata, a odnose se na Vodnjan, do drugoga svjetskog rata (sudjelovao je u francuskom pokretu

⁸ Nekoliko informacija o Centru i njegovim suradnicima unio sam u osvrt »Prilozi...«, n. dj., 150.

⁹ Iako je riječ o izboru literature, zapazio sam da nedostaje jedno djelo temeljnog značenja: T. Ferenc, Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943, Maribor 1967.

otpora).¹⁰ Djelovao je i u Zagrebu, 1926—1929. U knjizi ćemo još naći bilješku suizdavača (Casa editrice EDIT, Fiume), Regolamento interno della Societa agricola cooperativa dignanese iz god. 1923, te niz fotografija i faksimila. 4. U seriji »Documenti« izašla su dva sveska (I i II). U prvom su određeni suvremeni dokumenti Unije (La XIV Assemblea ordinaria dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume — Parenzo, 23 maggio 1971), no drugi — Il Nostro Giornale (Dicembre 1943 — maggio 1945), 204 stranice — sadrži reprint tog lista, s predgovorom (»Il nostro giornale«: frammenti di ricordi, tre decenni dopo) Erosa Sequia.¹¹

Svojim izdanjima rovinjski Centar nesumnjivo pridonosi povijesti zapadne Hrvatske (i zapadne Slovenije), osobito novijoj povijesti, te stvara hrvatsku historiografiju na talijanskom jeziku. Šteta je što se u tim izdanjima ne vodi računa o hrvatskom ili srpskom jeziku (predgovori, sažeci i sl.). To otežava punije uključivanje tih izdanja u aktivnom, radnom smislu, u krug hrvatske i jugoslavenske historiografije. Takvo je uključivanje uzajamno korisno i potrebno.

Vlado Oštrić

¹⁰ Jedna je verzija sjećanja A. Benussia ranije objavljena na talijanskom (Ricordi di un combattente istriano, Zagabria 1951) i na hrvatskom (Uspomene jednog borca, Rijeka 1954, 120 stranica). A. Benussi je sudjelovao i u zbornicima sjećanja (Borbe s fašistima u Vodnjanu, Četrdeset godina. Zbornik sećanja... Knjiga prva: 1917—1929, Beograd 1960, 144—145; Od Zagreba do Pariza, isto, 236—242; Moja djelatnost u revolucionarnom radničkom pokretu do 1929, Zbornik, I, n. dj., 459—485).

¹¹ Drugih priloga nema, pa će pažljiv čitalac usporediti Sommario dei numeri 18—29 (9 settembre 1944 — 2 maggio 1945) de Il Nostro Giornale, Quaderni, II, 310—326. Interesantna je i Bibliografia essenziale delle pubblicazioni in lingua italiana edite alla macchia nel corso del 1944 e del 1945, isto, 327—332.